

[اِسْتَفْعَلْ] VA [فُعِلَ] BOBLARINING QIYOSIY TAHLILI

Eschanov Usman Qutlimuratovich

Muhammad ibn Ahmad Al-Beruniy nomidagi

o'rta maxsus islom bilim yurti o'qituvchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.8434493>

Annotatsiya: Ushbu maqolada [اِسْتَفْعَلْ] va [فُعِلَ] boblari ifodalagan ma'nolari qiyosiy ko'rib chiqildi.

Kalit so'zlar: Sulosiy mazid boblarni, talab, taxyir, ittixoz, mutova'at.

Arab tilidagi sulosiy mazid boblarning har bittasi bir qancha ma'nolarni anglatadi. Ba'zi boblar ifodalagan ma'nolar bir-biriga oxshab ketadi. Shunga qaramasdan ular o'rtasida nozik farqlar mavjud bo'ladi.

[اِسْتَفْعَلْ] bobi, ko'pincha, talab ma'nosini ifodalash uchun keladi. [فُعِلَ] bobi esa asosan sulosiy mujarraddagi ish-harakatni gapiruvchi o'zi uchun, o'z manfaatini ko'zlab bajarganini bildiradi. Albatta, bu aytib o'tilgan ma'nolar, ushbu boblarning eng umumiy ma'nolari, mazkur boblar bulardan boshqa bir necha ma'nolarni ham ifodalaydi. Keling [اِسْتَفْعَلْ] va [فُعِلَ] boblari ifodalagan ma'nolarni qiyosiy ko'rib chiqamiz.

[اِسْتَفْعَلْ] va [فُعِلَ] boblarining qiyosiy tahlili

[اِسْتَفْعَلْ] bobining xususiyatlari	
1. Talab ma'nosi	
1. Ko'pincha talab uchun keladi. Foil <i>fe'lining yasallishiga asos bo'lgan ism</i> ni talab qilish, so'rash yoki o'ziga jalb qilish, o'sha ish-harakatga yetishishni istash ma'nosidagi talabni, xohish-istakni anglatadi.	
(mag'firatni istadi) [اِسْتَفْعَلَ] <<< [مَغْفِرَةً] (mag'firat)	
[اِسْتَفْعَلَ اللّٰهَ] (Allohdan mag'firat so'rayman/ istayman)	
chiqishni talab qilmoq [اَخْرَجَ] << [اِسْتَخْرَجَ] (chiqish)	
[اِسْتَخْرَجْتُ زَيْدًا] (Zaydning chiqishini talab qildim/ xohladim)	
Eslatma: " <i>Fe'lining yasallishiga asos bo'lgan ism</i> " deganda, [اِسْتَفْعَلَ] vazniga solingan sulosiy mujarradning masdari yoki jomid ism nazarda tutiladi.	
[فُعِلَ] bobining xususiyatlari	
1. Taxyir [اِسْتَحْيَرَ] (ixtiyor qilish) ma'nosi	
Sulosiy mujarraddagi ish-harakatni gapiruvchi o'zi uchun, o'z manfaatini ko'zlab bajarganini bildiradi. Bu ma'no faqat [فُعِلَ] bobidagi fe'llar uchun xos bo'lgan ma'nodir. Bu ma'noda kelgan [فُعِلَ] bobidagi fe'lni o'zbek tiliga tarjima qilganda oldiga " o'zi uchun " so'zini qo'yib, so'ngra "-b/-ib olmoq" ko'makchi fe'lini qo'shib aytilsa, fe'l mazmunini tushinish oson bo'ladi. Agar [فُعِلَ] bobidagi fe'l " o'zi uchun ... -ib olmoq " ma'nosida bo'lsa, muta'addiy (o'timli) fe'l bo'ladi. M:	
(o'lchab olmoq) [اِكْتَالَ] <<< [اِكْتَالَ] (o'lchamoq)	
[اِكْتَالَ الشَّعِيرَ] (arpani o'lchab oldi)	
(o'zi uchun) bo'lib olmoq [اِقْتَسَمَ] << [اِقْتَسَمَ] (bo'lmoq)	
(o'zi uchun) kesib olmoq [اِقْطَعَ] <<< [اِقْطَعَ] (kesmoq)	

(eshitib olmoq, tinglab olmoq) [سَمِعَ <<< اِسْتَمَعَ] (eshitmoq)

[سَمِعَ] bobining xususiyatlari

2. Ittixoz ma'nosi

Qoida: Biron bir narsani o'zi uchun xoslab olish ittixoz deyiladi. Ya'ni foil *fe'lining yasalishiga asos bo'lgan ismni* o'zi uchun xoslab olganini bildiradi.

Ittixozning bir necha turlari mavjud, [سَمِعَ] bobidagi ittixoz ko'proq tanlovni bildiradi va foil *fe'lining yasalishiga asos bo'lgan ismni* o'zi uchun tanlaganini ifodalaydi.

(vatan tutmoq) [وَطَّنَ <<< اِسْتَوْطَنَ] (vatan)

[اِسْتَوْطَنَ الْهِنْدَ] (U Hindistonni o'ziga vatan tutdi)

(ya'ni Hindistonni o'ziga vatan deb tanladi)

[فَعَّلَ] bobining xususiyatlari

2. Ittixoz ma'nosi

Qoida: Biron bir narsani o'zi uchun xoslab olish ittixoz deyiladi. Ya'ni foil *fe'lining yasalishiga asos bo'lgan ismni* o'zi uchun xoslab olganini bildiradi.

Ittixozning bir necha turi mavjud:

1) Foil *fe'lining yasalishiga asos bo'lgan ismni* o'zi uchun qurib olgan, yasab olgan, shakllantirib olgan, hosil qilib olganini bildiradi.

(teshik kavlamoq) [جَعَرَ <<< اِجْتَعَرَ] (uya, in, o'yi, kavak)

[اِجْتَعَرَ الْفَأْرَ] (sichqon teshik/uya kavlati)

(non qildi) [خَبَّرَ <<< اِخْتَبَرَ] (non)

[اِخْتَبَرَ زَيْدَ] (Zayd (o'zi uchun) non qildi/yopdi)

2) Foil *fe'lining yasalishiga asos bo'lgan ismni* o'zi uchun tanlaganini ifodalaydi.

(o'zini chetga olmoq) [جَانَبَ <<< اِجْتَنَبَ] (yon, tomon, chet, chekka)

[اِجْتَنَبَ زَيْدٌ مِنَ الْكَبَائِرِ] (Zayd gunohi kabiralardan o'zini chetga oldi)

(ya'ni Zayd gunohi kabiralar yo'q bo'lgan tomonni tanladi)

3) Foil ma'ulni o'zi uchun *fe'lining yasalishiga asos bo'lgan ismga* aylantirib olganini ifodalaydi.

o'zi uchun ozuqa qilmoq, ovqatlanmoq [عَذَاءَ <<< اِعْتَدَى] oziq-ovqat

[اِعْتَدَى الشَّاةَ] (u qo'yni o'zi uchun ozuqa qildi)

4) Foil ma'ulni *fe'lining yasalishiga asos bo'lgan o'ringa* olganini ifodalaydi.

(qo'ltig'iga olmoq, qo'ltiq lab olmoq) [عَضَّدَ <<< اِعْتَضَدَ] (qo'ltiq)

[اِعْتَضَدَ بَكْرٌ الصَّبِيَّ] (Bakr go'dakni qo'ltiq lab oldi.)

[سَمِعَ] bobining xususiyatlari

3. Mutova'at ma'nosi

Ba'zida [فَعَّلَ] bobining mutova'atini bildiradi va muta'addiy fe'lni lozim fe'lga aylantiradi:

(uyg'onmoq) [نَقِظَ <<< اِسْتَنِظَ] (uyg'otmoq)

	(o'zini topshirmoq) [أَسْلَمَ <<< اسْتَسْلَمَ] (topshirmoq)	
	(esga tushmoq) [أَدَكَرَ <<< اسْتَدَكَرَ] (eslatmoq)	
	(tayyorlanmoq) [أَعَدَّ <<< اسْتَعَدَّ] (tayyorlamoq)	
[اِفْتَعَلَ] bobining xususiyatlari		
3. Mutova'at ma'nosi		
Mutova'at (ya'ni foilning asoratini (ta'sirini) qabul qilish) uchun keladi.		
Qoida: Foilning ta'sirini o'ziga qabul qilib olish mutova'at deyiladi. Bu ma'nodagi fe'llar o'zbek tilida o'zlik nisbat qo'shimchalari (-ndi, -indi, -ldi, -ildi) bilan hosil qilinadi.		
[اجْمَعْتُ النَّاسَ فَاجْتَمَعُوا] (odamlarni to'pladim, natijada ular to'plandilar)		
Xulosa		
[اسْتَفْعَلَ] bobi ifodalagan ma'nolarga diqqat bilan qaralsa, deyyarli barcha ma'nolarida <u>biron narsani ich-ichidan qattiq xohlash, istash</u> mazmuni ustunlik qiladi. Bu bobdagi so'zlaga o'zbek tilida ma'no bergan paytda mana shu jihatlariga e'tibor berish kerak bo'ladi.	[اِفْتَعَلَ] bobi ifodalagan ma'nolarga diqqat bilan qaralsa, deyarli barchasida <u>o'zi uchun, o'z manfa'atlari, ehtiyojlari uchun</u> biron narsa qilishlik mazmuni ustun turadi. Bu bobdagi so'zlaga o'zbek tilida ma'no bergan paytda mana shu jihatlariga e'tibor berish kerak bo'ladi.	

References:

1. Abdulqayyam Hikmatov "Arab tili sarf darsligi" (*morfologiya*) kitobi (pdf formatda).
2. Abdurrahmon Ibn Ismoil Ibn Umar Al-Hojitarxoniy. "Sarf, Nahv Muallimi" T.: G'ofur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2018.
3. Ahmad Hodiy Maqsudiy "ISTIFTOH" (Ochilishni talab etmoq) Arab tili sarf fanidan darslik Nashrga tayyorlovchi: Anvar Ahmad Toshkent-2009. (pdf formatda).
4. Ahmad Hodiy Maqsudiy. "Istiftoh". – Kazan. 1906.
5. Akmalxon Toshqandiy. "Tafsili Akmalii", Toshkent. 1912.
6. Arab tili Hadichai Kubro (pdf formatda).
7. Do'stmuhammad Nasriddin Bodariy. "Mukammal sarf darsligi" T.: "Movarounnahr", 2008.
8. E. Talabov. «Arab tili darsligi». Toshkent. 1993.
9. Hamidulloh Muhammadshukur. "Boshlang'ich sarf darsligi" T.: 2008.
10. Hifnabek Nasif va boshqalar (tarjimon A. Hikmatov). «Arab tili darslari». Toshkent. 2005 y.
11. Ibodulloh Ahrorov. "Taysirus sarf" (Yengil va oson sarf), Samarqand, "Imom Buxoriy xalqaro markazi", 2017.
12. M.Hasanov. M. Abzalova. «Arab tili darslari». Toshkent. 2004 y.
13. Ma'naviy meros xazinamizdan BIDON (*Arab tili sarf fanidan darslik*) Tarjimon: Abdulg'affor Musahhih: Anvar Ahmad Toshkent 2012-yil.
14. Moulana Ebrahim Muhammad. "From the treasures of Arabic Morphology". South Africa, 2006. (pdf formatda).

15. Mualliflar jamoasi. "Al-Javohir – arabcha-o'zbekcha va o'zbekcha-arabcha – onlayn lug'at".
16. Mualliflar jamoasi. "Al-Qomus arabcha-o'zbekcha lug'at". Toshkent. "G'afur G'ulom nashriyot-matbaa ijodiy uyi", 2018.
17. O.Nosirov va boshqalar. "An-Na'im arabcha-o'zbekcha lug'at". T.: A.Qodiriy nomidagi xalq merosi nashriyoti. 2003.
18. Rahmatulloh Rasuljon o'g'li. "Janoh ut-tolib". T.: Movarounnahr 2006.
19. Sun'tulloh Bekpo'lat "Sarf ush-shomil" *Arab tili sarf fanidan darslik* Toshkent 2009. (pdf formatda).
20. Sunnatulloh Bekpo'lat. "Mabdaus sarf" (Sarf asoslari), Qarshi. "Nasaf", 2008.
21. Б.З.Халидов "Учебник Арабского языка" (pdf formatda).
22. С.А. Кузьмин "Учебник Арабского языка" *Для первого года обучения* Москва Издательская фирма "Восточная литература" РАН 2001 (pdf formatda) .
23. Шамсуддин Баҳоуддинов "Сарф сабақлығы" (қорақалпоқ тилида) Т.: "Movarounnahr", 2012.
24. www.muslim.uz (O'zbekiston musulmonlari idorasi).
25. www.arabic.uz.